

וארא ב

ההרווחה לישראל בעשות ה' משפט ב- מצרים¹⁰.

וכיון ש"הכל הולך אחר החיתום"¹¹, יש לומר, שגם הכתוב שבסוף ההפטורה¹² "ביום ההוא אצמיח קרן לבית ישראל ולך אתן פתחון פה בתוכם וידעו כי אני ה'", שלכאורה הוא ענין בפני עצמו¹³ (שאנו שייך לגוף המלחמה, חורבן מצרים ע"י נבוכדנאצר) – שייך לתוכן הפרשה¹⁴.

ב. ויובן זה בהקדים ביאור בגדר ה- מכות שהביא הקב"ה על מצרים,

דבכ"מ בתורה נאמר¹⁵ ע"ז "וידעו מצ- רים כי אני ה' בנשתי את ידי על מצרים" (וכיו"ב)¹⁶, ומשמע מפשטות הכתובים, שה- כוונה היא כדי לפעול אצל פרעה שישמע לדברי ה'. דפרעה אמר¹⁷ "מי ה' אשר אש- מע בקולו לשלח את ישראל לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח", ולכן הביא הקב"ה המכות, שע"ז¹⁸ "וידעו מצרים כי אני ה' בנשתי את ידי על מצרים", ואז ישלח את בני¹⁹ מארצו.

ולכאורה היו המכות מוכרחות מצד קיום גזירת ברית בין הבתרים²⁰, וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי²¹, "בעשר

א. שייכות הפטורת פרשתנו לתוכן ה- פרשה (ע"פ הידוע שההפטרות הן "מענין הפרשה") בכללות היא בזה שבה מסופר אודות הציזיו ליחזקאל להנבא²² "על פר- עה מלך מצרים . . ועל מצרים כולה" וה- חורבן שביא הקב"ה עליהם, "וידעו כל יושבי מצרים כי אני ה'", שהוא תוכן פרשתנו אודות המכות שהביא הקב"ה על המצרים, שע"ז²³ "וידעו מצרים כי אני ה'".

[וגם תוכן ב' הפסוקים בתחלת ההפטו- רה²⁴ "כה אמר ה' א בקבצי את בית ישראל מן העמים אשר נפוצו במ ונקדשתי במ לעיני הגוים . . וישבו עלי' לבטח . . ב- עשיתי שפטים בכל השאטים אותם מס- ביכותם וידעו כי אני ה' אלקיהם" (אף ש- פסוקים אלה הם לכאורה ענין בפני עצמו, ומדברים אודות זמן אחר לגמרי²⁵, זמן קיבוץ "בית ישראל מן העמים" ל- אחרי הגלות (ונאמרו ביחזקאל בהמשך הנבואה על חורבן צידון²⁶) ואינם שייכים להנבואה על מצרים ומלך מצרים) – שייך לתוכן הפרשה, שבה מסופר ע"ד

(1) ראה טושו"ע (וואדה"ז) או"ח ר"ס רפד. טור ורמ"א שם סתכ"ח ס"ח.

(2) יחזקאל כט, א ואילך.

(3) שם, ו.

(4) פרשתנו ז, ה.

(5) יחזקאל כח, כה-כו.

(6) להעיר שיש נוהגים להתחיל בתחלת פרק

כט "בשנה העשירית גו'" – ראה אנציקלופדי תלמודית כרך י"ד בסופו.

(7) והרי הוא (בפרק בפ"ע (כח), ולפני הנבואה שנאמרה (בפרק כט) "בשנה העשירית גו'".

(8) ולהאבדורם (סדר הפרשיות וההפטרות)

מתחילין מהנבואה ע"ד צידון (שם כח, ב).

(9) ראה במפרשים ליחזקאל שם, כה-כו.

(10) וראה פרשתנו ה, יח. ט, ד.

(11) ברכות יב, א.

(12) כט, כא.

(13) ראה פרש"י ורד"ק שם.

(14) להעיר שגם להאבדורם דלעיל (הערה 8)

שאינן אומרים הנבואה ע"ד נבוכדנאצר (שם כט, יז כ), מסיימין בפסוק זה.

(15) ראה שם, יז (ו. יח). ט, יד (כט). וראה בא

יא, ז. בשלח יד, יח.

(16) שמות ה, ב.

(17) לך טו, יד.

מכות¹⁸.

יש מפרשים שאין זה ענין בפני עצמו, אלא זה ה' בשביל הפרעון דמצרים, שית-קיים ה' דן אנכי, וכמ"ש הרמב"ם²⁴: "לפי-כך כתב בתורה ואני אחזק את לב פרעה²⁵ לפי שחטא מעצמו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו שנאמר²⁶ הבה נתחכמה לו נתן הדין למנוע התשובה ממנו עד שנפרע ממנו לפיכך חזק הקב"ה את לבו²⁷, ולפי"ז ה"ז בכדי שיתקיים ה' דן אנכי²⁸;

ויש מפרשים²⁹ שזה שהקשה את לבבו שירבה את האותות ואת מופתיו הוא כדי שיתנחם מהיות מורד, להכנע לא-ל ית-ברך³⁰, ולהשיב את המצרים בתשובה ב' הודיע להם גדלו . . ובמופתים כאמרו³¹ בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי³¹.

ויש לומר, שאין הם שני ענינים שונים, אלא היינו הך, דהעונש על מצרים ענינו

לכאורה יש לומר, שגם הידיעה וה' הכרה דמצרים "כי אני ה'" הוא חלק ופרט מ"וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי", וכפשוטו הענין, שזהו כדי שהמצרים ידעו שהמכות באות עליהם כעונש מן השם¹⁹.

אלא שמכמה כתובים משמע שה' בזה (גם) ענין בפ"ע, וכמ"ש²⁰, בעבור זאת ה' עמדתיך בעבור הראותך את כחי ולמען ספר שמי בכל הארץ".

וכפי שהארץ האברבנאל²¹, שפרעה הכחיש לגמרי מציאות השם, באמרו²¹, "לא ידעתי את ה'"; וכן הכחיש השגחתו, ש' משגיח בכל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו, באמרו²¹, "מי ה'"; וכן הכחיש ש' האלקה המשגיח יכול לשנות טבעי הדברים ולחדשם בכלל ובפרט ברצונו, ב' אמרו²¹, "מי ה' אשר אשמע בקולו", "ר"ל מה יכולת יש בו כו" –

וע"ז באו ג' סוגי מכות: ג' המכות הרא' שונות (דצ"ד) לאמת מציאות הא-ל; הש' ניות (עד"ש) לאמת השורש השני שהקב"ה משגיח על כל: והשלישיות (באח"ב) לאמת יכולתו לשנות הדברים הטבעיים (ע"ש באורכה).

ג. והנה כשם שהוא בנוגע לעצם ה' מכות, עד"ז מצינו כמה ביאורים בענין ה' כבדת לבו של פרעה, שהקב"ה אמר, ואני אחזק את לבו²², ואני אקשה את לב פרעה והרביתי את אותותי ואת מופתים בארץ מצרים²³;

(24) ה' תשובה פ"ו ה"ג. וראה באורכה יותר בשמונה פרקים פ"ח.

(25) כ"ה ברמב"ם לפנינו. ובכתוב "ואני אחזק את לבו", ואני אקשה את לב פרעה" (נסמן בהערות 22, 23, "וחזקתי את לב פרעה" (בשלח יד, ד). וראה ספר המדע (ירושלים, תשכ"ד) בשינויי נוסחאות.

(26) שמות א, יוד.

(27) וראה שמור"ר פ"ג, יוד. פ"ה, ז. פ"א, א. ו.

(28) ועד"ז הוא לטעם הא' ברמב"ן פרשתנו עה"פ (ז, ג). ולטעם הב' נגנש על שלא שלח את בני' בה' המכות הראשונות, לפני ש'ויחזק ה' את לב פרעה". וראה ב' הדיעות בשמור"ר פ"ג, ג. וביפה תואר (השלם) שם. וכבר האריכו במפרשים בדעת הרמב"ם (ראה בהנמסר בהערה 31). ואכ"מ.

(29) ראה ספורנו עה"פ כאן.

(30) וראה צרור המור עה"פ כאן.

(31) וראה ספורנו שם, והנה אמר הא-ל ית' ואני אקשה את לב פרעה שיתאמץ לסבול המכות . . שמהם יכירו גדלי טוביו וישונו המצרים באיו תשובה אמיתית". ולהעיר מפ' ר' ישועה שהובא בראב"ע כאן. עיקרים מ"ד פכ"ה. עקידה פרשתנו שער לו. ועוד.

(18) פרש"י שם. ובתיב"ע שם: מאתן וחמשין מחן.

(19) ורק לפרעה אמר משה שהוא בשביל שישמע אל דברי ה' לשלח את ישראל מארצו.

(20) פרשתנו ט, טז.

(21) עה"פ כאן.

(22) שמות ד, כא.

(23) פרשתנו ז, ג.

הקב"ה מביא פורעניות על האומות עו"כ כדי שישמעו ישראל וייראו³⁶.

ולכאורה מהו ההכרח בזה, והרי ב-לאה"כ מוכרח שיכואו הפורעניות בשביל לענוש את המצרים, וגם את הגוי גו' דן אנכי, וכן כדי שידעו מצרים כי אני ה', ומהו הענין שזהו גם כדי שישאל ייראו?

ד. ויש לומר הביאור בזה:

ידוע שכל הבריאה אינה מציאות בפני עצמה ח"ו אלא נבראה מאת ה', בכוונה, שהיא – בשביל ישראל ובשביל התורה³⁷, וכשם שהוא בעצם הבריאה, שכולה היא בשביל ישראל ובשביל התורה, כן הוא בכל המאורעות שבעולם, שאינם דבר בפ"ע אלא כולם, בכלל ובפרט, הם בש-ביל ישראל והתורה.

ומזה מובן, שכל המאורעות שבעולם, נוסף על היותם בהשגחה פרטית מאת הקב"ה³⁸, הרי אמיתית ענינם³⁹ כשבאה מזה תועלת לישראל ולתורה.

וכשם שהוא בדברים הנעשים בעולם בכלל, כן הוא גם בדברים שנתפרשו טעמים וסיבתם, שהם בשביל כוונה מסויי-מת, בפנימיות, השלימות האמיתית בזה כ-שהיא בשביל ישראל. וכנ"ל, דכיון שאין העולם מציאות בפ"ע, הרי גם הגילוי אלקות שעל ידו נשלם כאשר הגילוי נמשך ובא לישראל.

(36) ראה יבמות סג, א. משכיל לדוד על פרש"י כאן.

(37) פרש"י ר"פ בראשית. וראה תנחומא (בא-בער) שם יוד. אותיות דרע"ק אות ב.

(38) ראה לקו"ש ח"ח ע' 277 ואילך. ויש"נ.

(39) להעיר מלקו"ש ח"ח ע' 93 (ושם ע' 236 הערה 13) שהכוונה "בשביל ישראל" שבהבריאה, אינה רק שהבריאה היא ענין לעצמו ורק שמטרת הבריאה היא בשביל ישראל, אלא שזהו מציאות העולם גופא. ע"ש.

לבטל תוקף המציאות והישות דמצרים, ותתגלה מלכותו של הקב"ה³² בעולם³³.

והנה בפרש"י עה"פ³⁴, ואני אקשה"אי תא: „מאחר שהרשיע והתריס כנגדי וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות עובדי כו-כבים לתת לב שלם לשוב טוב לי שיתקשה לבו למען הרבות בו אותותי ותכירו את גבורותי, וכן מדתו של הקב"ה מביא פור-עניות על האומות עובדי כוכבים כדי ש-ישמעו ישראל וייראו".

ולפ"ז ה"ז ענין נוסף בכוונת המכות – כדי ללמד את ישראל³⁵, ומפורש הוא ב-כתוב בר"פ בא, „כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו למען שתי אותותי אלה ב-קרבו, ולמען תספר באזני בנך וכן בנך את אשר התעללתי במצרים ואת אותותי אשר שמתו במ וידעתם כי אני ה'".

והיינו דהכבדת לב פרעה ועיקר המ-כות³⁶ (והרביתי את אותותי ואת מופת) היו בשביל ישראל, וכלשון פרש"י „מדתו של

(32) ראה גם פרש"י בשלח יד, ד „ואכבדה ב-פרעה, כשהקב"ה מתנקה ברשעים שמו מתגדל ומתכבד כו".

(33) וכמודגש גם בהמשך דברי הרמב"ם „ולמה ה' שולח לו ביד משה ואמר שלח ועשה תשובה ובבר אמר לו הקב"ה אין אתה משלח שנאמר ואתה ועבדיך ידעתי גו' ואולם בעבור זאת העמדתך, כדי להודיע לבאי העולם שבזמן שמונע הקב"ה התשובה לחוטא אינו יכול לשוב אלא ימות ברשעו שעשה בתחלה ברצונו, והיינו שהראה הקב"ה והודיע שלא רק שאינו מציאות בפ"ע כלל אלא שגם בזה שכל העולם יש להם בחירה להתנהג ולעשות כרצונם, הרי פרעה אינו ברשותו, וכל מה שעושה הוא רק כפי רצונו של הקב"ה.

(34) וכמובא גם בספורנו שם.

(35) בסיום לשון פרש"י: ואעפ"כ בחמש מכות הראשונות לא נאמר ויחזק ה' את לב פרעה אלא ויחזק לב פרעה, והוא ע"פ שמר"פ י"א, ו. פ"ג שם. וראה רמב"ן כאן. אבל ראה נחלת יעקב על פרש"י כאן שגם בחמש ראשונות ה' כן. ואכ"מ.

בנבואתו של יחזקאל על פרעה ועל מצרים נתפרש הטעם על חורבן מצרים „יען היותם משענת קנה לבית ישראל“⁴², וכן בנבואתו על נבוכדנאצר נאמר הטעם שנבוכדנאצר הוא זה שיכבוש את מצרים ש„העביד“ את חילו עבודה גדולה אל צור. . ושכר לא ה' לו ולחילו מצור על העבודה אשר עבד עלי' לכן. . הנני נותן לנבוכדנאצר. . את ארץ מצרים. . פעול-תו אשר עבד בה נתתי לו את ארץ מצרים אשר עשו לי“⁴⁴.

והיינו, שבשניהם נתפרשו בהנבואה הסיבה והטעם, הן לחורבן מצרים והן לזה שהקב"ה יתן את ארץ מצרים לנבוכדנאצר, ויתירה מזו, מפורש⁴², וידעו כל יושבי מצרים כי אני ה', הרי שבזה כבר ה' גילוי אלקות באופן נעלה,

ואעפ"כ מוסיף בסוף הנבואה „ביום ה' הוא אצמיח קרן לבית ישראל ולך אתן פתחון פה בתוכם וידעו כי אני ה'“ – ש' בזה מודגש, שהמטרה והתכלית דכל ענינים אלו הנעשים מאת ה' היא בשביל ישראל.

ובפסוק זה יש תוספת הדגשה בזה גופא:

בעת נבואתו על מצרים, ופשיטא בעת נבואתו על נבוכדנאצר, ה' יחזקאל נביא ידוע במשך כמה שנים, ורוב בני האמינו בו כנביא⁴⁵, ומי"מ מוסיף כאן בנבואה זו „ולך אתן פתחון פה בתוכם גו“, שבני יראו שנתקיימה נבואתו ויאמינו בדבריו. והקב"ה עושה מלחמת נבוכדנאצר ומצ-

ועפ"ז מובן גם בנדו"ד, דאף שהדבר שהקב"ה נפרע מפרעה ומצרים ומתקיימת הגזירה „וגם את הגוי גו' דן אנכי“ – הוא מצד ישראל, שבזה נתקיימה הבטחת ברית בין הבתרים לאברהם אבינו „ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה וגם את הגוי גו' דן אנכי“, וכמובן גם בפשטות דה"ז עונש על אה"ע שבא בסיבת שעבודם את בני"ב עבודת פרך וכו', וגם בזה ד' וידעו מצרים כי אני ה' – מ"מ, סו"ס לא נשלמה עי"ז בתכלית המטרה שהיא בשביל ישראל.

וזוהו מ"ש רש"י (שבפירושו נרמזו עניני „יינה של תורה“⁴⁰) בהתחלת הענין „ואני אקשה את לב פרעה והרבתי את אותותי ואת מופתי גו“ – „טוב לי שיתקשה לבו למען הרבות בו אותותי ותכירו את גבורתי, וכן מדתו של הקב"ה מביא פורעניות על האומות עו"כ כדי שישמעו ישראל וייראו“, דכל פורעניות על אה"ע גם כש' היא בשביל רעתם כו', גם זה הוא „בשביל ישראל“⁴¹.

ה. ע"פ הנ"ל יש להוסיף ביאור בזה שגם הפסוק האחרון הנ"ל דנבואת יחזקאל אל נכלל בהפטורות פרשתנו:

(40) היום יום כ"ט שבט.

(41) ויש לומר, דכן הוא לכו"ע, והא דלא נתפרש כן בפירוש בשאר מפרשים, הוא לפי שמדובר לפני מ"ת ולפני שבני נעשו לעם בפ"ע (ראה יחזקאל טז ובמפרשים שם), כמ"ש (ואתחנן ד, לו) „לקחת לו גוי מקרב גוי“, וסיל, שאז עדיין לא נפעל בעולם עד כ"כ, שיורגש בכל פרטי ה-מאורעות שהם בשביל ישראל:

משיא"כ לדעת רש"י בפירושו עה"ת, דכיון שהכוונה „בשביל ישראל“ היא עצם מציאות ה-בריאה (ולהעיר רש"י מביא זה בהתחלת פירושו עה"ת, עה"פ בראשית), ועוד, שע"פ פשטות ה-כתובים, מזמן האבות ואילך כבר נעשו ישראל מובדלים מכל שאר העמים שעל פני האדמה – לכן מודגש תיכף בתחלת המכות דהא ד, ואני אקשה את לב פרעה“ הוא בשביל התועלת שתבוא מזה לישראל, „ישמעו ישראל וייראו“.

(42) יחזקאל כט, ו.

(43) שם, יח ואילך.

(44) השיכות דפסוקים אלו להפרשה – ראה

בארוכה לקושי תכ"א ע' 46 ואילך.

(45) דנבואה ה' בפרק זה (כט) נאמרה „בשנה העשירית“ ונבואה ה' בנוגע לנבוכדנאצר „ב-עשרים ושבע שנה“.

רים שהיו אז ב' ממלכות אדירות והי' מאורע גדול ביותר שהשתתפו בו אלפים ורבבות אנשי חיל כו', וכי' בשביל ש"לך אתן פתחון פה", שיבוא מזה תועלת ל- ישראל, ולא רק לכלל ישראל, אלא אף למתי מספר דבנ"י⁴⁶ (שלא האמינו ב- יחזקאל).

ו. וי"ל מכאן הוראה בעבודת האדם בזמן הזה:

נוסף על העיקר שבנ"י צריכים לידע שכל מה שנעשה בעולם, אפילו בין אומות העולם, הכל הוא בשביל ישראל, וכדאי- תא בילקוטי⁴⁷ שהקב"ה אומר לבני ישראל „בני אל תתיראו כל מה שעשיתי לא עשיתי אלא בשבילכם", ולכן אין לבנ"י לירא אלא להתחזק בבטחונם בה"ה ולהת- אמן יותר בשמירת התומ"צ בפועל ממש כהכנה לגאולה העתידה לבוא בקרוב ממש,

46 ראה ברכות ו, סע"ב „כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה". וראה בארוכה רמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות (ד"ה אחר כן ראה להסתפק), ושם, שיכול להיות שא' יבנה ארמון כליל היופי ולנטוע כרם חשוב, ואפשר שיהי' הארמון ההוא מזומן לאיש חסיד שיבוא באחרית הימים ויחסה יום אחד בצל קיר מן הקירות ההם כו' או יקחו מן הכרם כו'. וראה מאמרי אדה"ז – תקס"ה ח"א (ע' רב): „כענין שאמר הבעש"ט ז"ל שהי' איזה מלחמה ז' שנים בין שני גוים בשביל שיעברו הקולות מתרועע המלחמה כו' ויעשה מהם איזה ניגון שיעבוד הצדיק את ה' בניגון ההוא כו'". וראה גם תו"ח סוף ויחי (קח, ד).

47 יעזי' קאפיטל ס (רמז תצט).

48 ראה בארוכה לעיל ע' 2 ואילך.

למדים מההפטורה כיצד יש להשתדל אפילו בשביל מתי מספר מבנ"י, לקרבם לתומ"צ, ולא לעשות חשבונות, דמאחר שיכול להשפיע רק על מתי מספר דבנ"י, כי שאר בנ"י סביבו הם כבר שומרי תומ"צ, ובפרט שגם על אלו ספק אצלו אם יכול להשפיע לקרבם לעבודת השם, לכן חושב שמוטב לו שיתעסק עם עצמו לעלות מעלה מעלה בלימוד התורה ועבו- דת השם.

ומשמיענו הנביא בהפטורה זו, ש- הקב"ה עשה מלחמות גדולות ואדירות בשביל התועלת שתצא אפילו למתי מספר דבנ"י שישמעו לדברי הנחמות של יחזק- אל הנביא.

וכי"ש וק"ו שכדאי לכא"א לעשות כל התלוי בו לקרב אפילו עוד אחד שיניח תפילין, וישמור שבת, וכיו"ב.

והרי פסק דין ברור ברמב"ם⁴⁸, לעולם יראה אדם עצמו שקול וכל העולם כולו שקול, „עשה מצוה אחת הרי הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות וגרם לו ולהם תשועה והצלה",

היינו שע"י שיפעול עכ"פ על עוד אחד לעשות מצוה אחת יתכן שזהו הדבר ש- יכריע כף המאזניים לכף זכות ויזיר עוד יותר את הגאולה האמיתית והשלימה, תיכף ומיד ממש.

(משיחת ש"פ וארא תשכ"ז)

ראש חודש שבט

בשבעים לשון, ולא עשה כן תיכף ל- אחרי מ"ת? ועוד זאת, וכי מפני "חשש אולי אינם כולם בעלי לשון הקודש" הוצרך משה להטריח את כל בני ל- שמוע פירוש כל התורה בכל שבעים לשון!

יש שכתבו⁹ "שמפני שראה משה רבינו ע"ה שישאל יגלו לבין שבעים אומות לפיכך באר אותה בשבעים לשון שבאיוה מקום שישאל יבואו ילמדו באותו לשון".

וגם תירוצ זה דורש ביאור, דכיון שדבר זה אינו נוגע לפועל עד שיגלו ישראל בין שבעים אומות – למה הוצרך משה רבינו ללמד כ"ז – כל התורה שבעים פעמים כל פעם בלשון אחרת ושרוב בני ככולם לא הבינו אותן בכלל, וכמחז"ל שאפילו בסנהדרין רק אחדים¹⁰ הבינום – ולא סמך על חכמי ישראל בדורות שיהי צורך בכך.

א. "ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חודש באחד לחודש ג' הואיל משה באר את התורה הזאת לאמרי", ואמרו רז"ל: – הובא בפרש"י¹¹ – "בשבעים לשון פירשה להם".

וצריך ביאור – בשביל מה הוצרך משה רבינו לפרש את התורה לישראל¹² בשבעים לשון?

בלבוש¹³ כתב, "דחשש אולי אינם כולם בעלי לשון הקודש ולא הבינוהו כלום, דודאי עם רב כזו שהם יותר מששים רבוא יש בהם בעלי לשונות הרבה, לכך אמר רש"י בשבעים לשון, כלומר כיון שחשש שמא יש בהם בעלי שאר לשונות . . ודאי הוצרך לפרש להם בכל השבעים לשונות דהי מינייהו מפקת שמא מאותו לשון שישאר שלא לפרש יש בהם והם לא יבינוהו".

אבל לכאורה פירושו צע"ג, דאם משה רבינו חשש מזה, למה המתין עד עתה, בסוף ארבעים שנה, לפרש את התורה

(9) בבאר בשדה על פרש"י שם, דאחר שבאו לעבר הירדן שכבר כבש סיחון ועוג היו האומות באין להתגייר [וראה רש"י נצבים כט, י] שנפל פחדם על כל העמים והם לא היו מכירים לשה"ק לכן הוצרך משה לכאר התורה בע' לשון.

ולהעיר משטמ"ק [נח' המיוחסים להריטב"א (ירושלים, תשמ"ז) לברכות (יג, א) בשם הראב"ד, דהמ"ד (שם) דכל התורה כולה בכל לשון נאמרה ס"ל דכשמשנה למד תורה לישראל, "לפי שהיו בהם גרים משאר לשונות . . הי' מלמדה לכאור"א ב' לשונו". אבל לכאורה גם לפי צ"ל שיש חידוש בהא שבסוף שנת הארבעים פירשה להם בשבעים לשון.

(10) הובא באמרי שפר על פרש"י תבוא כו, ח.
(11) ראה סנהדרין יז, ריש ע"ב וברש"י שם.
תוד"ה וידועים מנחות סה, א.

- (1) דברים א, ג, שם, ה.
- (2) ב"ר פמ"ט, ב. וראה תנחומא דברים ב.
- (3) דברים שם, ה.
- (4) ל' רש"י.

- (5) ברש"י סוטה (לה, ב ד"ה היאך למדו אוה"ע) ש, לא נצטוו לכותבה בשבעים לשון אלא לבא וללמדה כל הרוצה שלא יהא פתחון פה לאותם האומות לומר לא ה' לנו מהיכן ללומדה" (וראה גם רד"ק יהושע ח, לב).
- (6) שהרי בני דברו בלה"ק, כמחז"ל (מכילתא בא יב, ו. ועוד) שלא שינו את לשונם. וראה רד"ק תהלים קיד, א.
- (7) על פרש"י דברים שם.
- (8) ראה פרש"י בא (יב, לח) שה"ע רב" – תערוכות אומות של גרים.